

ASSMANN A.
DAS NEUE UNBEHAGEN AN DER ERINNERUNGSKULTUR:
EINE INTERVENTION. – MÜNCHEN:
VERLAG C.H. BECK, 2013 – 230 s.

АССМАНН А.
НОВІ НЕПРИЄМНОСТІ З КУЛЬТУРОЮ СПОГАДІВ:
ІНТЕРВЕНЦІЯ. – МЮНХЕН: Вид-во К.Г.БЕКА,
2013. – 230 с.

Теоретичні та концептуальні підходи щодо колективної пам'яті широко представлено у сучасній соціогуманітарній літературі. Історична пам'ять, детермінована культурою, може діяти не лише як каталізатор, але також як гальмо. Духовна ситуація часу, котра визначається як домінування постмодерних парадигм, сприяє розмиванню ідентичностей, адже впроваджує ідею про рівнозначність та однаково прийнятність або неприйнятність будь-яких поглядів і концепцій. У зазначеному контексті безперечний інтерес становлять спроби наукового синтезу у форматі досліджень культури пам'яті. Яскравий представник цього напрямку – німецька дослідниця Аляйда Ассманн, професор англійської та світової літератури Констанцького університету, член багатьох академій, із 2008 р. почесний доктор Університету Осло.

Широкого розголосу в науковому гуманітарному середовищі набули монографії А.Ассманн 2006 і 2011 рр. («Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik»; «Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses»). Вітчизняному читачеві авторка відома завдяки українському перекладу її книги 2011 р.¹ Нагадаємо, що у цій монографії розглянуто функції, засоби, носіїв культурної пам'яті. Заключна частина праці, що має назву «До кризи культурної пам'яті», є прологом до рецензованої монографії. Зокрема А.Ассманн зазначає, що «в писемних суспільствах провідне місце посідає не збереження пам'яті, а вибір і плекання цінних спогадів» (с.426). Водночас «із вибухом цифрових технологій добігає кінця ера матеріального письма», щоправда навіть якщо ми спогадами нехтуємо, саме тому вони нас переслідують (с.431). Ця теза знаходить логічне продовження в рецензованій монографії А.Ассманн «Нові неприємності з культурою спогадів: Інтервенція», яка побачила світ німецькою мовою в 2013 р. та поки що не перекладена українською.

У теоретичній частині праці авторка розглядає питання соціальних механізмів забуття, замовчування, спогадів. Проблеми з індивідуальною й колективною пам'яттю трактуються як взаємозалежні. На думку А.Ассманн, твердження істориків-агностиків, зокрема Р.Козеллека, які заперечують

¹ Див.: Ассманн А. Простори спогаду: Форми та трансформації культурної пам'яті. – К., 2012. – 430 с.

можливість існування феномену колективної пам'яті, неприйнятні. Тим самим надто применшується науковий потенціал історії.

А.Ассманн солідаризується із думкою М.Гальбвакса, що мова й культурні категорії виступають «простором пам'яті». Ідеї, цінності, норми мотивують суспільні інтереси щодо запам'ятовування або забуття певних подій. Може бути накладено колективне вето на індивідуальні спогади. Лише позбавлені ідеології й міфів спогади піддаються історичній критиці та роблять можливою критичну історію замість схоластичних ідеологічних схем. Такий підхід також дає можливість налагодити діалогічність спогадів. Тим паче, як зазначає авторка, що німці у цьому сенсі – «чемпіони світу» з негативного досвіду колективної пам'яті (с.59).

У тоталітарному суспільстві держава контролює колективну пам'ять. Натомість у демократичному цю функцію виконують громадянське середовище, мистецтво, політичні партії, засоби масової інформації (с.21). У професійному сенсі це завдання вирішують професори, священники, піар-менеджери, журналісти, поети, політики. Авторка скептично ставиться до можливості дистанціювання історика, який досліджує тоталітарні суспільства, від оцінок діяльності історичних акторів, певних цінностей, символічних практик, емоційних забарвлень. У зазначеному контексті «вічною» залишається проблема «історика на службі влади» та «історика на службі правди». Утім ці полюси наукової практики помітно релятивізуються (с.22).

А.Ассманн дає визначення «культури пам'яті»: широкий спектр культурних практик, архівних документів, зібрань реліктових речей, мистецтва, інформаційної й педагогічної роботи (с.26). Зрештою, так звана «антикварна пам'ять» консервує минуле. Натомість «критична пам'ять» як соціальна революційна сила надає груповій ідентичності нові цінності.

Авторка актуалізує наукову проблему пам'яті та колективної ідентичності й зазначає, що концепт колективної ідентичності асоціюється з націоналістичними тенденціями, проти чого в Німеччині після 1945 р. послідовно боролися (с.27). А.Ассманн підкреслює, що лише «етична культура пам'яті» повертає людині суб'єктний статус в її діалозі з минулим. За приклад береться пам'ять німецьких родин як «безкінечна історія». Сприйняття німецької родинної пам'яті подане на прикладі відомого історичного фільму «Наші матері, наші батьки», демонстрованого в березні 2013 р. німецьким центральним телеканалом ZDF. Стрічку переглянув майже кожен четвертий житель ФРН. Провідною ідеєю картини стала теза, що провина не є колективною, вона концентрується лише на нацистах. Від себе додамо, що цей трисерійний «документально-історичний» фільм насамперед не сподобався полякам. Зокрема Армію крайову у цьому вистворі німецьких кіномитців представлено не як національно-визвольну, а як націоналістично-антирадянську, антисемітську формацію. «Дісталось» також радянським солдатам та українським націоналістам. Телефільм «Наші матері, наші батьки» не виняток у сучасному німецькому історіографічному дискурсі. Дедалі частіше німці показують себе жертвами гітлеризму та сталінізму, а війну представляють як загальне лихо, коли не варто з'ясовувати, хто на кого першим напав. Злочини гітлерівського режиму намагаються перекласти

на так званих «колабораціоністів», у сподіванні, що власна провина стане від того меншою. Але від неправильно розставлених акцентів лише один крок до історичних маніпуляцій колективною свідомістю й пам'яттю. Зазначений аспект у своїй монографії А.Ассманн обходить.

Внутрішній досвід переживання травм пам'яті катастрофічного минулого показано на прикладі покоління 1968 р., до якого належить і сама дослідниця. Визначальними досягнення для цієї генерації, на думку авторки, були мемуаризація досвіду Аушвіца (1965 р.), промова президента ФРН Р. фон Вайцзеккера 1985 р. з приводу дискусії істориків щодо тотожності тоталітарних режимів, відкриття 2005 р. пам'ятника жертвам Голокосту в Берліні.

Доволі цікавий третій розділ монографії присвячено висвітленню теоретичних проблем німецької культури пам'яті. А.Ассманн констатує, що миттєвість комунікації звела соціальні зв'язки до низки моментів. Рівновага, гармонія певної суспільної угоди зникла з історичного обр'ю, через що ми перебуваємо в полоні перманентних змін. Останнє запитання, яке все ще можна поставити розчаклованому світу, звучить так: чи існує ще прихований смисл? Культура пам'яті присутня в мас-медіа, ідеологіях, дискурсах. Культ ретро домінує, зокрема, в історичних реконструкціях, сенс котрих полягає в достеменному копіюванні деталей і цілковитій відсутності ностальгії завдяки точності знаків, які не дозволяють «фільтрувати» смисл. Суспільство споживання існувало під знаком відчуження як суспільство спектаклю. Позасценічність розпочинається тоді, коли сцени вже немає, коли все набуває невблаганної прозорості.

Утративши смисл історії, перетнувши межу інерції, будь-яка подія стає подією без наслідків. Причому «подія без наслідків» – це як час без пам'яті, тобто справжній кінець історії. Нововведення часто рутинізуються, архаїка й ортодоксія стилізуються відповідно до модних трендів здатності засобів масової інформації створювати те, що німецький соціолог Н.Луманн називав «алібі-реальністю». Культура пам'яті стає організованим соціокультурним виробництвом смислів. Політкоректність замінює автентичність, політична нація – мультикультурність, універсалізм конкурує з етноцентризмом.

Культура пам'яті має метасоціальний вимір інтерпретації світу через «соціальний текст». Це не просто важлива складова писемної традиції, зміна якої вплинула на культуру інтерпретацій, колективної пам'яті, а й загалом інструмент соціальної динаміки. Не випадково А.Ассманн звертає увагу на властивий літературознавству принцип «пильного прочитання текстових свідчень», котрий вимагає постійно виходити за межі самого тексту, що принципово важливо для соціально-гуманітарних досліджень. Взаємодія травматичних наративів у сприйнятті Голокосту стає своєрідною складовою конфлікту пам'яті різних поколінь німців. Після об'єднання ФРН і НДР національний консенсус було досягнуто щодо важливого питання: колективна ідентичність потребує позитивного психологічного фундаменту дієвої та ефективної демократії й послідовного захисту прав людини.

Крім конфлікту поколінь, який спостерігається в німецькій культурі пам'яті, А.Ассманн звертає увагу на певні «функціональні» проблеми. Однією з них стала надмірна ритуалізація, котра сприймається як зайве емоційне

інсценування та як прояв фобії «нормалізації» німецької колективної пам'яті, позбавленої колективної провини за нацистське минуле (с.76).

Ще однією проблемою німецької культури пам'яті авторка визнає політичну коректність. Особливо вона стосується «місць пам'яті», які підточують суспільний ціннісний консенсус. Ультраліві політичні сили в Німеччині, до речі так само, як і ультраправі, часто невдоволені «табу» на критику ізраїльської політики (с.81). Актуальною проблемою для німецької колективної пам'яті залишається її «моралізація». Зазначений аспект А.Ассманн розглядає на прикладі дискусії німецьких істориків щодо сутності авторитарно-тоталітарних режимів. Негативним наслідком цього виступає те, що гітлеризм стає «товаром» на ринку інформаційного споживання (с.103).

У наступному розділі розглядається «практичне поле німецької культури пам'яті» (с.107). Авторка звертає увагу на історичний факт: із 27 країн-членів Європейського Союзу (зауважимо, що на час виходу монографії 28-ма країна-член Хорватія ще не ввійшла до складу ЄС) 17 мають «пам'ять диктатур» (відповідно доповнимо цей список Хорватією до 18-ти країн). Причому Німеччина має досвід навіть двох диктатур – нацистської та східнонімецької (Соціалістичної єдиної партії Німеччини, хоча партія «Ліві» цей факт досі не визнає). На думку А.Ассманн, європеїзація спогадів Німецької Демократичної Республіки можлива на основі заперечення «особливого німецького історичного шляху», який активно пропагувався у НДР.

Натомість «європейська інтеграція потребує європейської картини історичного процесу» (с.199). Адже позиціонування соціальних суб'єктів щодо будь-якої ідентичності фактично означає відповідь собі та оточуючим на сакраментальні питання: «Хто я?», «Хто ми?». У зазначеному контексті суттєвою практичною проблемою для сучасної німецької культури пам'яті виступає концепт «мультикультурного суспільства», яке має враховувати специфічний досвід емігрантів, прибулих до Німеччини (с.123). Узагалі визначення національної ідентичності стає ключовою проблемою для сучасної суспільної свідомості багатьох націй. Унаслідок цього актуалізується проблема соціальних цінностей як контрольних та мотивувальних інструментів особистої й суспільної поведінки. Водночас сучасний стан тотальної кризи традиційних соціальних цінностей створює чимало приводів для ціннісних конфліктів, які негативно впливають на соціальну солідарність – одну з ключових гуманістичних цінностей для багатьох локальних цивілізацій і мультикультурних суспільств.

Найбільші проблеми національних держав найчастіше пов'язані не лише з економікою, політикою або обороною, а передусім із кризою символічних систем. Убивство німецькими неонацистами мігрантів 4 листопада 2011 р. зафіксувало появу « нової форми правоекстремістського тероризму » (с.131). Марксистське розуміння «насилля як повивальної бабки історії» провокує розкол колективної пам'яті європейських націй.

У контексті транснаціональних перспектив колективної пам'яті європейських народів А.Ассманн розглядає чотири основні стратегії: 1) діалогічне забуття; 2) треба пам'ятати, неможливо забути; 3) пам'ятаємо вибірково; 4) діалогічна пам'ять (с.182). Діалогічне забуття намагається протидіяти забороні на

пам'ять, яка властива тоталітарним суспільствам. Три інші стратегії розвитку культури пам'яті більше відповідають потребам демократичного суспільства й залежать від його актуальних мотивів та інтересів.

Етичний дискурс спогадів залишає шанс для критичної саморефлексії (с.209). Вихідні передумови мислення та поведінки, як правило, не досить чітко усвідомлюються та формулюються. Вони можуть по-різному диференціюватися, адже ієрархію своїх мотивів люди вибудовують неоднаково. Навіть в одній культурі апіорні мотиви мислення та діяльності можуть суттєво відрізнятися в різних людей та суперечити одна одній. Вихідні смисли не можуть бути остаточно поясненими в межах певної культури, адже вони самі – її фундамент. Визначальними для національної ідентичності є низка факторів: релігія, соціально-психологічні особливості, ставлення до історії, традицій, національних символів, статусу рідної мови тощо. Демократія консолідується, коли громадяни більше не бачать їй ефективної альтернативи та не ведуться на популізм, котрий укотре обіцяє миттєве щастя для всіх. Фактично цей висновок – найбільш актуальний для багатьох сучасних європейських суспільств у контексті конструювання етичної культури колективної пам'яті.

А.Ю.Мартинів (Київ)